ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Панкевича Івана Мироновича «Інститут виборності як складова української правової традиції (історико-правове дослідження)», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дисертаційної роботи. На сучасному етапі розвитку незалежної української держави наука історії держави і права України є особливо важливою і актуальною. Важливим у даному випадку є дослідження історико-правових явищ за допомогою цивілізаційного та антропологічного підходів, виходячи при цьому за межі стереотипів мислення, нав'язаних українській історико-правовій науці за час перебування України у складі інших держав. На початку XXI століття наука історії держави та права України розвивається під впливом як традиційних уявлень про історико-правовий процес, так і нових тенденцій, пов'язаних з пошуком критеріїв об'єктивного історико-правового знання. Серед цих тенденцій має місце поступовий відхід від переважного вивчення історії політичних подій та явищ й перенесення погляду на історію народу, а також переосмислення сутності та ролі права, вивчення етапів історії права України, його окремих інститутів, науково історичне обґрунтування суспільних реформ.

Суспільний запит на історико-правові дослідження, які б враховували ці тенденції, обумовлений необхідністю забезпечення наступності у праві України, що дозволить: захистити від невиправданих змін фундаментальні історичні принципи побудови правової системи, спрогнозувати результати її можливого реформування, уникнути негативних наслідків некритичного повномасштабного запозичення елементів іноземного права, сприяти

формуванню поваги до чинного законодавства як результату тривалої історії українського народу.

Актуальною відповіддю на цей суспільний запит є дисертаційне дослідження Івана Мироновича Панкевича «Інститут виборності як складова української правової традиції (історико-правове дослідження)». Новаторський характер цього дослідження полягає в тому, що воно є історико-правовим синтезом, який здатний відіграти важливу соціальну функцію у формуванні історичної і правової свідомості спільнот, зокрема щодо виборів, виборчої системи та виборчого права. Загалом історико-правові синтези не зовсім поширене явище в українській історико-правовій науці, в основному таке визначення можна давати навчальним виданням з історії держави та права України. І. М. Панкевич пропонує цілісну історію інституту виборності в Україні як складової української правової традиції. У ній увага зосереджується на окремому історико-правовому процесові становлення і розвитку інституту виборності в Україні.

Отже, дисертаційне дослідження І. М. Панкевича – це перший в історико-правовій літературі історико-правовий синтез історії інституту виборності в Україні, в якому вона розглядається як наскрізний процес формування суспільної цінності, який є здатним акумулювати інші політичні, правові та соціальні цінності – демократію, народоправство, права людини, забезпечити громадянську самоідентифікацію та засади громадянського суспільства в Україні.

Ступінь обгрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційне дослідження І.М. Панкевича є завершеним науковим дослідженням, на що вказує його теоретична, методологічна, емпірична база та отримані результати, які є новими для української історико-правової науки. У своїй праці автор використав теоретичні та практичні положення різних галузевих наукових знань, зокрема загальної історії та історії держави і права, теорії права, конституційного права, політології, соціології та сформулював цілісну

концепцію, завдяки якій розкривається сутність, правова природа, особливості розвитку і застосування інституту виборності як історико-правового явища.

У дисертації належним чином визначені об'єкт та предмет дослідження, чітко сформульовані мета та завдання дослідження. Усі теоретичні положення сформульовані чітко і зрозуміло. Наукова новизна проявляється у комплексному та послідовному підході до дослідження. На засадах концепції правової традиції запропоновано авторське бачення інституту виборності як невід'ємної складової правової традиції українського народу, конкретизовано уявлення українців про виборність і вибори у відповідних історично зумовлених поняттях, простежено еволюцію усіх понять, механізм наповнення їх конкретно-історичним змістом та шляхи формалізації у принципах і нормах сучасного виборчого права (с. 8 дисертації, с. 5 автореферату). При цьому проведено аналіз значної кількості наукової літератури і архівних матеріалів. У дисертації чітко відслідковується основна ідея дослідження, згідно якої інститут виборності є невід'ємною складовою української правової традиції.

В цілому належною є структура роботи, зумовлена метою і завданнями дослідження. У першому розділі «Традиція виборності як правове явище: теоретичні та методологічні засади дослідження» І. М. Панкевич присвятив значну увагу становленню та сучасному стану наукової розробки проблематики традиції виборності, а також формуванню та розвитку сучасного виборчого законодавства в Україні. Автор звертає увагу на те, що важливий внесок у цей досвід внесли розвиток виборчого права та виборчих практик на західноукраїнських землях Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії. За короткий історичний проміжок на західноукраїнських землях усталилося розуміння виборів як способу легальної політичної боротьби за права українського народу, сформувалося бачення і перспектива таких понять, як «конституційне право обирати та бути обраним», «виборче право», «виборче законодавство», «виборча система», «прямі

вибори»,«виборчі цензи», «принципи виборчого права», «порушення виборчого права», «юридичний захист виборчих прав» тощо. У межах одного покоління українців розуміння виборів як одного з найважливіших інститутів конституційного права вдалося відтворити в державотворчій та правотворчій діяльності відроджених українських держав початку XX ст. (с. 183-184 дисертації).

Слушним є також висновок І. М. Панкевича щодо радянського етапу розвитку виборчого законодавства. Зокрема, автор наголошує, що існуюча на той час виборча система дозволяла відсунути народ від участі у здійсненні влади, а голосування ставало своєрідним тестом лояльності виборців до Комуністичної партії. Проте досвід цього періоду, включно з періодом «перебудови» у Радянському Союзі, є складовою історико-правового процесу формування традиції виборності влади в Україні (с. 184-185 дисертації). При цьому, аналізуючи відповідні історичні періоди, І. М. Панкевич, ґрунтовно проаналізував архівні матеріали, що зумовило подальший напрямок дослідження.

Окремої уваги заслуговує підрозділ «Методологія історико-правового дослідження традиції виборності влади в Україні», у якому детально висвітлено концептуальні підходи та методи дослідження. При цьому в основу дослідження покладено саме антропологічний підхід. Автор слушно зазначає, що «пристосувати» соціально-антропологічний підхід до вивчення традиції виборності цілком можливо з огляду на історію його формування, зорієнтовану серед іншого на проблему «сутність людини та її вибір» (с. 92 дисертації). Інноваційним є й застосування автором такого спеціального методу, як історико-понятійний метод. В дисертації добре відслідковується використання зазначених у цьому розділі методів.

У другому розділі «Ґенеза традиції виборності на українських землях (IX-XX ст.) автором аналізується становлення традиції виборності влади в Україні, формування у нашій державі сучасного виборчого законодавства. Одним із важливих висновків, зроблених за результатами здійснених у цьому розділі наукових розвідок є твердження автора про те, що незважаючи на

відсутність постійної практики, можна однак стверджувати про певну тяглість демократичних традицій в Україні (с. 182 дисертації). Цікавим є проведений автором аналіз боротьби жінок за виборчі права та їхню активну участь у виборчих перегонах у міжвоєнний період, який автор вважає особливістю цього етапу в розвитку традиції виборності українців (с. 184 дисертації). Автор слушно зазначає, що до цього часу українські жінки, як зрештою і жінки інших неоколоніальних держав, до складу яких входили українські землі, були позбавлені виборчих прав, або обмежені у цих правах.

Третій розділ «Традиція та новації у виборчому законодавстві України» присвячений загальним виборам як реалізації традиції виборності влади в Україні, а також новаціям у виборчому законодавстві України. Особливу увагу приділено принципу загальних виборів. На погляд автора, особливості формування принципу загального виборчого права здебільшого дають підстави зазначати про традицію виборності влади в Україні, оскільки змагання до загальних виборів характерне для всіх етапів історії держави та права, у тім числі й для періодів бездержавності українського народу. Порівняльно-правовий аналіз дає змогу наголошувати на особливостях становлення принципу загальних виборів як визначального для реалізації традиції виборності влади в Україні (с. 189 дисертації). Далі автор доволі ґрунтовно аналізує виборчі системи, стверджуючи, що не існує нейтральної виборчої системи, адже наслідком застосування відповідного різновиду підрахунку голосів є досягнення результату, який може суттєво відрізнятися від результату, досягнутого під час застосування іншого різновиду підрахунку голосів виборців (с. 231 дисертації). Автор також слушно зазначає, що суттєвою для України є проблема люстрації державних службовців загалом та осіб, які претендують на зайняття виборних посад у органах державної влади та місцевого самоврядування.

У четвертому розділі «Традиція виборності як основа принципів вільних, рівних, прямих виборів та таємного голосування» висвітлено проблему застосування принципу вільних виборів як історико-правової передумови формування демократії в Україні, становлення принципу рівних виборів як гарантії виборчих прав громадян, а також проаналізовано стан

дотримання принципу прямих виборів та впровадження принципу таємного голосування в Україні. Автором детально аналізується чинне виборче законодавство України, а також здійснюється ретроспективний аналіз такого законодавства для того, щоб використати позитивний досвід та запропонувати шляхи його застосування у сучасному виборчому законодавстві. Цікавими є міркування автора дисертації щодо застосування в Україні кореспонденційного голосування, у тім числі й за допомогою пошти, електронної пошти чи інших комунікаційних технологій (с. 339-343). Тим більше, що на сьогодні досвід такого голосування мають не тільки умовно «старі» демократичні держави, але й деякі держави колишнього Радянського Союзу, наприклад Естонія.

У висновках сформульовано найсуттєвіші результати і положення дослідження, детально розкрито та підкреслено його новизну.

Звертаючи увагу на позитивні моменти дисертаційної роботи І. М. Панкевича, необхідно вказати і на ті положення та висновки, які викликають зауваження чи є дискусійними та потребують пояснення від автора під час публічного захисту:

1. Поза увагою автора залишився досвід виборності українців на землях Закарпаття та Північної Буковини у міжвоєнний період (між Першою та Другою світовою війнами). Цей досвід є складовою формування традиції виборності, хоча навколо нього точаться наукові дискусії. Особливо гострою ця дискусія є щодо виборчих практик на виборах до першого Сойму Карпатської України. Частина авторів, серед них і офіційний опонент, ставить під сумнів демократичність виборів, а в кінцевому підсумку – легітимність влади, адже тільки одна партія брала участь у підготовці виборів і здійснювала контроль за їх ходом. Іноземними очевидцями виборів (наприклад М. Вінчем) критично було оцінено й виборчу процедуру, в тому числі реалізацію принципу таємності голосування. Інша частина вчених наголошує на ролі виборів у «розбудові вільної України», акцентує на атмосфері національного піднесення та єднання, на конкретно-історичних умовах проведення цих виборів.

Не менш важливим історико-правовим досвідом є участь українців Буковини та Марамарощини у виборах представницьких органів міжвоєнної Румунії (вибори 1919, 1920, 1922 рр.). Цей досвід є показовим у тому, як з допомогою виборчої системи українці обмежувалися у своїх виборчих правах. Тому вважаємо, що І. М. Панкевич повинен висловити свою наукову позицію щодо виборчого досвіду українців Закарпаття, Буковини та Марамарощини у міжвоєнний період.

2. Друге зауваження пов'язане з попереднім і стосується періодизації історико-правового процесу модернізації інституту виборності. Серед основних етапів І. М. Панкевич виокремлює контрмодернізаційний етап (1920-1990 рр. в Радянській Україні) з визначальною новацією формування тоталітарної виборчої політики, яка забезпечувала владу однієї політичної партії з формальним збереженням демократичних інститутів виборчого права. Виникає запитання про відповідність або невідповідність цьому етапу історико-правового досвіду виборності на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (Галичина, Волинь, Закарпаття, Буковина).

3. Узагальнюючи історичне знання про традицію виборності в Україні, І. М. Панкевич пише про особливе місце, яке займають у цьому знанні документи українських церков, які не тільки відображають їхню позицію з питань виборності, демократії, форми держави, виборчого права, а й почасти обґрунтовують та скеровують виборчу політику церкви. Проте надалі цю лінію дослідження здобувач розвиває тільки на прикладі Української греко-католицької церкви та на основі творчої спадщини її ієрарха – Митрополита Андрея Шептицького. Дисертація містить також приклади негативного впливу на виборчий процес Української Православної Церкви Московського Патріархату. Однак цілісної наукової картини впливу українських церков на формування традиції виборності в Україні автор не сформував.

4. Автором серед положень наукової новизни констатовано, що на розвиток і поширення наукових історіографічних знань про виборність значний вплив мали не фахові історики та історики права, а провідні поети, письменники, художники, передусім Т. Шевченко та І. Франко. У дисертації,

насамперед у підрозділі 1.1 «Становлення та сучасний стан наукової розробки проблематики традиції виборності» це положення аргументовано стосовно І. Франка. Потребує наступного пояснення роль Т. Шевченка у поширенні наукових знань про виборність в Україні.

5. У дисертаційній роботі достатньо вузько описана джерельна база дослідження. У той час, як підкреслена специфіка джерел виборчого права (наприклад, виборчих ординацій часів перебування західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської монархії), архівні матеріали не були узагальнені та структуровані.

Таким чином, дисертаційна робота на тему: «Інститут виборності як складова української правової традиції (історико-правове дослідження)», представлена на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р.), а її автор – Панкевич Іван Миронович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

07 жовтня 2016 р.

Доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри теорії
та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» **Лемак В. В.**

Підпис проф. Лемака В.В.
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар ДВНЗ «УжНУ»
О.І. Медвідь
«07» жовтня 2016